

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ^(*)

Ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης εἶναι τὸ νόημα τῆς τέχνης καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ζωῆς γενικῶς. Ἡ φιλοσοφία ὅμως τῆς τέχνης εἶναι μέρος τῆς καλλολογίας. Ἡ καλλολογία, ἡ ὁποία διαπραγματεύεται τὸ καλὸν γενικῶς, τὸ ὥραϊον καθ' ὅλου, ἐπειδὴ ἐρμηνεύει καὶ τὴν ὥραιότητα τῆς φύσεως εἶναι ἡ γενικωτέρα θεωρία τοῦ ὥραϊου, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης εἶναι ἡ εἰδικὴ ἐκείνη φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη, ἡ διαπραγματευομένη τὰ δημιουργήματα ἐκεῖνα τῆς ψυχῆς, τὰ ὁποῖα διέπονται ὑπὸ τῆς συνειδητῆς μορφῆς τοῦ ὥραϊου.

Ὡστε ἡ μὲν φιλοσοφία τῆς τέχνης προϋποθέτει τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, διότι ἡ τέχνη εἶναι ἱστορικὴ μορφή, ἡ δὲ καλλολογία, ἐκτὸς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, προϋποθέτει καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, διότι ἡ ὥραιότης τῆς φύσεως εἶναι μορφή φυσική. Ἡ τέχνη, οὕσα δημιουργήματα τῆς συνειδήσεως—ὅταν δὲ λέγωμεν συνείδησιν ἐννοοῦμεν τὴν συνειδητὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν—καὶ μάλιστα τοῦ συνειδότος τοῦ ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν ἱστορίαν, συνδέεται στενῶς πρὸς τὸ νόημα τῆς ἱστορίας γενικῶς.

Τὸ ὥραϊον τῆς φύσεως ἀποτελεῖ βεβαίως μίαν οἰανδήποτε, ἔστω καὶ προσωρινήν, ἀφετηρίαν τῆς τέχνης ἢ καλλυτέρου τῆς συνειδήσεως τῆς καλλιτεχνουργίας τὴν τέχνην. Ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις, ὑποκινουμένη ὑπὸ τῆς ὥραιότητος τῆς φύσεως, ἐπιστρέφει εἰς τὸν ἑαυτὸν της, εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῆς καλλιτεχνικὴν ἐνέργειαν, καὶ θέτει μορφὰς καλλιτεχνικάς,

(*) Διάλεξις ἐκφωνηθεῖσα ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ, τῇ 14 Φεβρουαρίου 1929.

αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνάγονται πλέον εἰς τὸ ἀπλῶς ἀνὰ τὴν φύσιν ἐκδηλούμενον ὥραϊον, οὔτε κατὰγονται γενεσιουργικῶς ἀπὸ τὸ ὥραϊον τῆς φύσεως, ἀλλὰ προκύπτουν ἀπὸ τὸ αὐτόνομον καὶ αὐτοτελὲς κράτος τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας. Αἱ καλλιτεχνικαὶ μορφαὶ αὐταναπαύονται μέσα εἰς τὴν συνείδησιν.

Ἡ ὥραιότης τῆς φύσεως εἶναι διὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς καλλιτεχνικῆς συνειδήσεως ἀπλῇ ἀφορμή. Ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις ὅταν ἐνεργῇ καὶ ὅταν δημιουργῇ μορφὰς τέχνης δὲν μιμεῖται τὴν φύσιν, ὅπως νομίζουν οἱ ἀποτυπωτικῶς καὶ δογματικῶς σκεπτόμενοι περὶ τῆς τέχνης, ἀλλὰ ὑπερβιάλλει, ὑπερπηδᾷ τὴν μορφήν τοῦ ὥραίου τὴν ἐκδηλουμένην κατὰ τὴν φύσιν. Ἡ καλλιτεχνικὴ μορφή, ἡ καλλιεργουμένη ὑπὸ τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, εἶναι ἀνωτέρα καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἀπὸ οἵανδήποτε μορφήν τοῦ ὥραίου τοῦ ἐκδηλουμένου κατὰ τὴν φύσιν, διότι ἡ σφαῖρα τῆς συνειδήσεως, δηλαδή ἡ ἔδρα ὅπου ἐνεργεῖ ἡ συνειδητὴ ψυχικὴ ἐνέργεια, εἶναι ἀνωτέρα κατ' ἀξίαν ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς ἀπλῆς φύσεως. Ἡ μὲν ἀπλῇ φύσις ἐνεργεῖ ἐμφύτως καὶ ἐπαναλαμβάνεται κατὰ νόμον ἀναγκαῖον, ἡ δὲ καλλιτεχνικὴ ψυχὴ ἐνεργεῖ κατὰ νόμον ἐλεύθερον, δηλαδή πηγάζοντα ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν συνείδησιν. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν νόμον αὐτῆς ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ νόμος αὐτῆς καλλιεργοῦνται. Κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔχομεν νόμον φυσικόν, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν νόμον συνειδητόν. Ἡ καλλιέργεια δὲ τῆς μορφῆς τοῦ ὥραίου εἶναι ἡ αἰτία ἕνεκα τῆς ὁποίας τὸ ὥραϊον τῆς ψυχῆς, τὸ καλλιτέχνημα, τὸ ποίημα γενικῶς, εἶναι ἀνώτερον κατ' ἀξίαν ἀπὸ τὸ δημιούργημα τῆς φύσεως. Γενικῶς οἷονδήποτε δημιούργημα τοῦ νοῦ ἢ τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας ὅταν θεωρηθῇ κατ' ἀξίαν εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν δημιούργημα τῆς φύσεως. Ὁ νοῦς εἶναι πάντοτε

ὑπέρτερος ἀπὸ τὴν φύσιν. Τὰ δημιουργήματα τῆς φύσεως ἀποτελοῦν μὲν προϋπόθεσιν τῶν δημιουργημάτων τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ ἀντιγραφοῦν ὑπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ψυχῆς, διότι ἡ καλλιτεχνικὴ ψυχὴ δημιουργεῖ καὶ πλάττει τὰ ἔργα αὐτῆς αὐτονόμως. Ὁ νοῦς ἢ τὸ συνειδὸς ἢ ἡ δημιουργικὴ ψυχὴ ὑπερπηδᾷ οὕτως εἰπεῖν τὴν φύσιν, διότι μόνον ἡ συνείδησις ἢ ὁ νοῦς συλλαμβάνει τὴν ἀπόλυτον ἰδέαν τοῦ ὡραίου. Κατὰ τὴν καλλιέργειαν δὲ τῶν μορφῶν τοῦ ὡραίου προϋποθέτει ὁ νοῦς τὴν ἀπόλυτον μορφήν καὶ τείνει πρὸς τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς ἰδέαν, ἐνῶ ἡ φύσις, ὡς ἐστερημένη λόγου συνειδητοῦ καὶ ὡς διεπομένη ὑπὸ ἐμφύτου τινὸς λόγου, τείνει μὲν καὶ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἰδέαν τοῦ ὡραίου, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ ὁλοκληρωτικὴν μορφήν ὡραίου, διότι ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἶναι χρονικῶς περιορισμένη. Τοῦτο δὲ διότι ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὅποιον ἐνεργεῖ ἡ φύσις δὲν εἶναι χρόνος ἱστορικὸς ἢ διότι ἡ φύσις δὲν ἔχει μνήμην.

Ἡ τέχνη τοῦναντίον ἐνεργεῖ κατὰ τὸν ἱστορικὸν χρόνον, δηλαδὴ προϋποθέτει τὴν γενικὴν καλλιέργειαν τοῦ ὡραίου τὴν συντελουμένην εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὁ χρόνος τῆς φύσεως εἶναι ἀριθμητικός, μαθηματικός, ἐνῶ ὁ χρόνος εἰς τὸν ὅποιον γεννᾶται ἡ ἱστορία καὶ εἰδικῶς ἡ τέχνη ἔχει ὑπερ-μαθηματικὴν σημασίαν. Βεβαίως ἡ ἀκριβὴς ἐκτίμησις τῆς ἐνεργείας τῆς φύσεως καὶ μάλιστα ἐκείνης διὰ τῆς ὁποίας διαπλάσσεται ὁ ὁργανισμός, εἴτε φυτικός, εἴτε ζωϊκός, εἴτε ἀνθρώπινος, εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία προσδίδει εἰς τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὅποιον ἐνεργεῖ ἡ φύσις ὠρισμένην ἱστορικότητα. Κατὰ τὴν ἱστορικὴν δὲ αὐτὴν θεωρίαν, καὶ αὐτοῦ τοῦ φυσικοῦ γίγνεσθαι καὶ αὐτῆς τῆς φυσικῆς ἐνεργείας δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπερπηδήσωμεν τὴν ἀπλὴν συλλεκτικὴν ἐνωτικὴν ιδιότητα, ἡ ὁποία διέπει τὸν ὁργανισμόν καὶ τὰ εἶδη τῆς ζωῆς γενικῶς. Ὅταν λέγωμεν ἐνωτικὴν ἢ

συλλεκτικὴν ιδιότητα ἐννοοῦμεν τὴν αὐτόνομον ἐκείνην ἀλλὰ ἄσυνεΐδητον ἐνότητα τὴν διέπουσαν τὸν ὁργανισμόν καθ' ὅλου. Τὸν ὁργανισμόν ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζει ἡ φύσις, εἴτε ὡς φυτόν, εἴτε ὡς ζῶον ἁπλοῦν, εἴτε ὡς ἄνθρωπον, τὸν θεωροῦμεν ὥραϊον.

Ὅταν ὅμως ὑπερπηδήσωμεν τὰ ὅρια τοῦ ὁργανισμοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ ὥραϊου ὁργανισμοῦ, τότε θέτομεν τὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας, ἥτοι τὴν συνειδητὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς τὴν δημιουργοῦσαν τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν τέχνην. Ὡστε ἡ ὑπερπήδησις αὕτη εἶναι τῷ ὄντι μεταπήδησις, δηλαδή ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς φύσεως πρὸς τὰ ὅρια τῆς ἱστορίας.

Τὸ ὥραϊον τῆς φύσεως ὅταν τὸ θεωρήσωμεν ἁπλῶς δύναται διὰ μὲν τὴν φιλοσοφίαν τῆς τέχνης ν' ἀποτελέσῃ ἁπλῆν ἀφετηρίαν, ἁπλῆν ἀφορμὴν πρὸς θέσιν καὶ καλλιέργειαν συνειδητῶν μορφῶν τοῦ ὥραϊου, διὰ δὲ τὴν φιλοσοφίαν γενικῶς δύναται ν' ἀποτελέσῃ ἀφορμὴν πρὸς θέσιν καὶ κατανόησιν τοῦ ὥραϊου κατὰ τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ μορφήν καὶ οὐσίαν. Οὕτω πως θεωρούμενον τὸ ὥραϊον ἐμφανίζεται ὡς αἰτία διέπουσα τὸν κόσμον γενικῶς.

Τὴν θεωρίαν αὐτὴν τοῦ ὥραϊου, ἡ ὁποία ἐννοεῖ αὐτὸ ὡς ἀρχὴν τοῦ κόσμου, τὴν ἀπαντῶμεν κυρίως εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ μάλιστα εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ εἰς τὸν Πλωτῖνον. Τὸ ὥραϊον, τὸ «καλόν», γίνεται ἐνταῦθα αἰτία τοῦ κόσμου γενικῶς καὶ θεωρεῖται ὡς ὁμογενὲς πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀληθές. Κατὰ τὸν Πλωτῖνον, ὁ νοητὸς κόσμος προσλαμβάνει τριπλὴν ποιότητα, ἡ ὁποία διέπεται γενικῶς ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς. Ἡ τριπλὴ αὕτη ποιότης τοῦ νοητοῦ κόσμου ἐκδηλώνεται διὰ τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς τέχνης ἢ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὥραϊου. Ἡ ποιότης τοῦ ἀληθοῦς ἢ τῆς ἐπιστήμης ὅταν θεωρηθῇ ἀπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ ὥραϊου προσλαμβάνει χα-

ρακτῆρα ὥραϊον, τὸ δὲ ὥραϊον ὅταν θεωρηθῇ ἀπὸ τὴν ἀποψιν ἀληθείας προσλαμβάνει ὅψιν ἀληθῆ. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ἀγαθὸν ὅταν τὸ θεωρήσωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀληθές καὶ τὸ ὥραϊον. Τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα τοῦ νοῦ προσλαμβάνουν ἐκάστοτε μίαν γενικὴν μορφήν πηγάζουσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου στοιχείου.

Τὸ ὥραϊον τῆς φύσεως τὸ ἐξετάζει καὶ τὸ διερμηνεύει ἡ καλολογία ἢ ἡ γενικὴ αἰσθητικὴ καὶ οὐχὶ αἱ εἰδικαὶ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἡ ἔννοια τῆς φύσεως, ὅπως διατυπώνουν αὐτὴν αἱ κατ' ἰδίαν φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ὅχι μόνον δὲν περιλαμβάνει τὸ κατὰ τὴν φύσιν ἐκδηλούμενον ὥραϊον, ἀλλὰ ἀντιτίθεται κατ' ἀνάγκην λογικὴν πρὸς τὸ ὥραϊον γενικῶς, διότι ἡ μέθοδος διὰ τῆς ὁποίας ἐργάζονται αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι διέπεται ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ, ὁ δὲ ἀριθμὸς κατ' οὐδένα λόγον εἶναι δυνατὸν νὰ σχετισθῇ κατὰ τρόπον ἀπόλυτον πρὸς τὸ ὥραϊον. Ἡ μέθοδος πρὸς θεωρίαν καὶ σύλληψιν τοῦ διεσπαρμένου εἰς τὴν φύσιν καὶ τοῦ διέποντος τὴν ἐνέργειαν τῆς φύσεως ἀντιτίθεται ριζικώτατα πρὸς τὴν ποσότητα ἢ πρὸς τὸν ἀριθμόν. Τὸ ὥραϊον τῆς φύσεως συλλαμβάνεται καὶ ἐννοεῖται διὰ τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς ἐννοεῖται διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς, λογοκρατικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας.

Καὶ αὕτῃ ἀκόμη ἡ ἀναλογία, ἡ ὁποία ἐννοεῖται ὑπὸ πολλῶν ὡς ὥραία, ὅταν καὶ ἐφ' ὅσον θεωρῆται ὡς ὥραία, δὲν εἶναι ἀπλῆ μαθηματικὴ ἀναλογία, ἀλλὰ μαθηματικὴ σχέσις ἐφηρμοσμένη ἐπὶ αἰσθητῶν ἀντικειμένων τῶν ὁποίων ἢ φύσις εἶναι συγγενὴς πρὸς τὸ ὥραϊον. Τὸ ὥραϊον ἑνὸς ὁργανισμοῦ, ὅσην ἀναλογίαν καὶ ἂν ἐνέχῃ ὁ ὁργανισμὸς αὐτός, δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ἀπλῆν ἀναλογίαν, εἰς τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τῆς ἀναλογίας, ἀλλὰ εἰς τὴν εἰδικὴν σχέσιν τῆς ἀναλογίας πρὸς τὰ αἰσθητὰ τὰ ὁποῖα ἐπιδέχονται αἰσθητικὴν διαμόρφωσιν. Ἡ ἀναλογία ἢ ὁποία διέπει ἀρχαῖόν

τινα ναὸν δὲν εἶναι ἡ μόνη αἰτία τῆς ὡραιότητος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ σχέσις τῆς αἰσθητῆς ὕλης πρὸς τὴν ἀνάλογον, δηλαδὴ τὴν *πρέπουσαν*, μορφὴν, ἡ σχέσις τοῦ φωτὸς πρὸς τὴν ἀνάλογον διαρρύθμισιν τῆς ὕλης τοῦ λίθου, ἡ σχέσις τοῦ φωτισμοῦ πρὸς τὴν ἀνάλογον κατατομὴν τοῦ χώρου κ.λ. Ὡστε ἡ ἀπλῆ μαθηματικὴ ἀναλογία ποτὲ δὲν εἶναι ἡ κυρία αἰτία τοῦ ὡραίου. Διὰ τοῦτο ποτὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ὡραίας *μαθηματικῆς* ἀναλογίας. Ἡ καθαρὰ μαθηματικὴ ἀναλογία ἀποτελεῖ συνεπῶς μίαν μόνον ἐκ τῶν προϋποθέσεων τοῦ ὡραίου.

Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ὑπὲρ πάντα ἄλλον διείδεν ὅτι ἡ μαθηματικὴ ἀναλογία κατ' οὐδέναι λόγον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ κυρία αἰτία τῆς ὡραιότητος τῆς φύσεως καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας εἶναι ὁ Πλωτῖνος, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς αὐτὸ ἀντιτάσσεται πρὸς ὅλους τοὺς προδρόμους αὐτοῦ, τοὺς φιλοσοφήσαντας περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ὡραίου. Διὰ τοῦτο κατώρθωσεν ὁ Πλωτῖνος πρῶτος μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας νὰ δημιουργήσῃ *φιλοσοφίαν τῆς τέχνης* καὶ γενικῶς *καλολογίαν* τῷ ὄντι φιλοσοφικὴν καὶ περισσότερον πάσης ἄλλης πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ὡραίου ἀνταποκρινομένην. Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Πλωτίνου εἶναι ἡ κλασσικὴ διατύπωσις τῶν ἀρχῶν τοῦ ὡραίου. Καθ' ὅλην δὲ τὴν μετέπειτα ἀνάπτυξιν τῆς ἐννοίας τοῦ ὡραίου ἡ καλολογία ἢ αἰσθητικὴ τοῦ Πλωτίνου προϋποτίθεται ἄλλοτε μὲν συνειδητῶς, ἄλλοτε δὲ ἀσυνειδήτως. Παρατηροῦμεν δὲ ὅτι ὅσοι ἐκ τῶν φιλοσόφων εἰσῆλθον εἰς τὰ νοήματα τῆς καλολογίας καὶ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Πλωτίνου ἐκεῖνοι ἀπέδωκαν καὶ τοὺς μᾶλλον ἀρτιωτέρους προσδιορισμοὺς τῆς ἐννοίας τοῦ ὡραίου.

Ὁ Hegel ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Kant, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐπειδὴ εἶναι ὁ πρῶτος Γερμανὸς φιλόσοφος, ὅστις κατενόησε τὸν

Πλωτῖνον, διὰ τοῦτο παρουσιάζει καὶ ἄρτιωτέραν αἰσθητικὴν. Τὸ ὥραϊον προσλαμβάνει καὶ εἰς τὸν Hegel ἀπόλυτον χαρακτῆρα, γίνεται δηλαδή ἓνα εἶδος τῆς αὐτονόμου ἐνεργείας τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος καὶ μία εἰδικὴ ἔκφρασις τῆς ἀρχῆς ἣ ὁποία διέπει τὴν φύσιν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὸ ὥραϊον θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Hegel ὡς *ιστορικὴ* μόνον μορφή τοῦ νοῦ ἢ τῆς συνειδήσεως, δηλαδή ὡς ἀπλοῦν μέσον τῆς ἱστορίας τῆς συνειδήσεως τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀπολύτου ἐννοίας, ἣ ὁποία ἐκδηλώνεται πληρέστατα εἰς τὴν καθαρὰν λογικὴν, ἀλλὰ εἶναι ἔξ ἴσου ἀληθὲς ὅτι ἡ *φιλοσοφία τῆς τέχνης* ὅπως ἀναπτύσσει αὐτὴν ὁ Hegel εἶναι ἡ ἐπιτυχεστέρα ἐρμηνεία τῶν ἱστορικῶν μορφῶν τοῦ ὥραίου, ἥτοι τοῦ ὥραίου τοῦ δημιουργουμένου ὑπὸ τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας. Συνάμα δὲ ὁ Hegel ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου ἐπηρεασμένος δίδει καὶ μίαν πρέπουσαν ἐρμηνείαν τῆς ὥραιότητος τῆς φύσεως. Ἡ ὥραιότης τῆς φύσεως εἶναι κατὰ τὸν Hegel μία, ἔστω καὶ σχετικὴ, ἔκφρασις τοῦ ἀπολύτου.

Καὶ τοῦ Schelling ἡ αἰσθητικὴ εἶναι βαθύτατα συνδεδεμένη πρὸς τὴν αἰσθητικὴν τοῦ Πλωτίνου καὶ γενικῶς πρὸς τὴν αἰσθητικὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὸν Schelling μάλιστα εὐρίσκομεν διὰ πρώτην φορὰν τὴν αἰσθητικὴν ἐρμηνείαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, τὴν ὁποίαν τόσοι πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν τόσον παρενόησαν. Εἰς τὸν Schelling παρατηροῦμεν ὅτι ἡ μελέτη τῆς καλολογίας τοῦ Πλωτίνου ὑπῆρξε *γονιμωτέρα*, διότι ὁ Schelling προσδίδει εἰς τὸ ὥραϊον ἀπόλυτον χαρακτῆρα, δηλαδή ἀπελευθερώνει τὸ ὥραϊον ἀπὸ τὴν ἱστορικότητα καὶ ἐννοεῖ αὐτὸ ἀπολύτως ἀντικειμενικῶς, ὡς ἀπόλυτον ἔκφρασιν τοῦ ἀπολύτου. Ἡ σχέσις τοῦ ὥραίου, τοῦ δημιουργουμένου ὑπὸ τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, πρὸς τὸ ὥραϊον, τὸ *τιθέμενον* ὑπὸ τῆς φύσεως, εἶναι κατὰ τὸν Schelling σχεδὸν

ἡ αὐτὴ μὲ τὴν τῶν δύο τούτων μορφῶν τοῦ ὡραίου ὅπως θεωρεῖ αὐτὴν ὁ Πλωτῖνος. Καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη μορφή τοῦ ὡραίου πηγάζουν ἀπὸ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἀπὸ τὸ ἀπόλυτον. Ἡ μέθη τοῦ Schelling ἐνθυμίζει πολὺ τὸν ἐνθουσιασμόν ἢ μᾶλλον τὴν ἔκστασιν τοῦ Πλωτίνου. Ὅταν δὲ ἐξετάσωμεν ἀκριβῶς τὴν σχέσιν τῶν δύο τούτων φιλοσόφων θὰ παρατηρήσωμεν καὶ κατὰ γράμμα ὁμοφωνίας τοῦ Schelling πρὸς τὸν Πλωτῖνον.

Οἰαδήποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ὡραίου τοῦ δημιουργουμένου ὑπὸ τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας πρὸς τὸ ὡραῖον τὸ διεσπαρμένον εἰς τὴν φύσιν, τὸ σημαντικὸν εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ κλασσικοὶ φιλόσοφοι συμφωνοῦν ὥς πρὸς τὴν ποιοτικὴν διαφορὰν τοῦ ὡραίου τοῦ καλλιεργουμένου ὑπὸ τοῦ συνειδότος ἀπὸ τὸ ὡραῖον τὸ διακατέχον ἀπλῶς τὴν φύσιν. Τὸ ὡραῖον τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' ἀξίαν ἀνώτερον ἀπὸ τὸ κατὰ φύσιν ὡραῖον καὶ μάλιστα διότι τὸ πρῶτον εἶναι δημιουργημα συνειδητῆς ζωῆς ὥς προῖον τοῦ νοῦ. Ὁ Schelling λέγει ὅτι τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης ἔχουν ἀνωτέραν πραγματικότητα ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τῆς φύσεως. Ἡ ποιοτικὴ διαφορὰ μεταξὺ νοῦ καὶ φύσεως εἰς τὴν αἰσθητικὴν εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ποιοτικὴν διαφορὰν μεταξὺ αἰσθήσεως καὶ κρίσεως εἰς τὴν λογικὴν. Τοῦτο δὲ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν Πλωτῖνον, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὁ μεταφυσικὸς αὐτοῦ πόθος συνενώνει τὰ ἀντίθετα, καὶ διὰ τὸν Hegel, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἐνότης τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου εἶναι ἀρχὴ διέπουσα αὐστηρότατα τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀλήθεια τῆς ἐπιστημονικῆς κρίσεως κατ' οὐδένα λόγον εἶναι δυνατόν νὰ στηριχθῇ εἰς τὴν ἀληθοφάνειαν τῆς αἰσθήσεως, ἡ δὲ ἀξία τοῦ ὡραίου δημιουργήματος τοῦ δημιουργουμένου ὑπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ψυχῆς κατ' οὐδένα λόγον εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ὡραίου δημιουργήματος τῆς φύσεως.

Τὸ δημιουργημα τῆς τέχνης, τὸ καλλιτέχνημα, ὥς καὶ τὸ δημιουργημα τῆς ἐπιστήμης, ἢ κρίσις, ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν κόσμον, δηλαδή εἰς τὸν νοητόν, ἐνῶ τὸ ἀνὰ τὴν φύσιν διεσπαρμένον ὥραϊον, καθὼς καὶ ἡ κατὰ τὴν ψυχὴν ἀνόμως λειτουργοῦσα αἴσθησις, ἀνήκουν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία θεμελιώνεται πάντοτε διὰ τῆς ἀξίας τοῦ νοητοῦ κόσμου. Καὶ τὸ καλλιτέχνημα καὶ ἡ κρίσις ὀφείλουν τὸ νόημα αὐτῶν εἰς μίαν ἀξίαν ἢ ὁποία εἶναι πάντοτε νοητή. Τὸ νοητὸν συνεπῶς εἶναι τὸ κύριον γνῶρισμα καὶ τοῦ καλλιτεχνήματος καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς κρίσεως. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ, μεταξὺ μορφῆς καὶ ὕλης, εἶναι ὁ θεμελιώδης χωρισμὸς τὸν ὁποῖον κάθε ὑγιῆς φιλοσοφικὴ σκέψις πρέπει νὰ προϋποθέτῃ. Ἡ διάκρισις δὲ αὕτῃ γίνεται καὶ εἰς τὴν τέχνην καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην ὥς καὶ εἰς ὅλα τὰ λοιπὰ εἶδη τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας. Πάντοτε ὅμως πρόκειται περὶ μορφῆς ἢ ἀξίας ἢ ὁποία διαμορφώνει μίαν ὕλην. Ἡ διαμόρφωσις αὕτῃ τῆς ὕλης, προκειμένου περὶ τέχνης, εἶναι καταφανής. Καὶ ὅμως ὑπάρχουν πολλοὶ νομίζοντες ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἀντιγράφει τὰ πραγματικά, τὰ αἰσθητὰ ὄντα. Πιστεύουν ὅτι ὁ ζωγράφος ἀντιγράφει τὴν φύσιν, ὅτι ὁ ποιητὴς μιμεῖται τὴν φυσικὴν καὶ ψυχικὴν ζωὴν, ὅτι ὁ μουσικὸς παριστάνει τὰ παθήματα καὶ τὰ αἰσθήματα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τῷ ὄντι ὅμως κανένας ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἀντιγράφει οὔτε μιμεῖται, ἀλλὰ διαμορφώνει καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωὴν. Ὅλοι οἱ καλλιτέχναι ὑπερπηδοῦν καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωὴν καὶ προσδίδουν εἰς αὐτὰς ἀξίαν καὶ νόημα τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ τὴν μορφὴν τὴν καλλιτεχνικὴν τὴν δημιουργουμένην καὶ καλλιεργουμένην ὑπὸ τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρνητικὴ ἀκόμη καλλιτεχνικὴ μορφὴ ἔχει ἀξίαν μεγαλυτέραν ἀπὸ τὴν ἀξίαν οἰουδήποτε ἀπλῶς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου. Ἡ καλλιτεχνικὴ μορφὴ εἶναι

συνεπῶς ἡ αἰτία τῆς ἀξίας ἐνὸς καλλιτεχνήματος. Ὁ δὲ νοῦς ἢ ἡ συνειδήσις εἶναι ἡ δημιουργικὴ αἰτία τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς. Διὰ τοῦ νοῦ προσλαμβάνει τὸ ὡραῖον, ὅπως καλλιεργεῖται τοῦτο εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀπόλυτον χαρακτηριστῆρα.

Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὡραῖον εἶναι συνεπῶς πάντοτε δημιουργήμα τῆς καλλιτεχνικῆς συνειδήσεως καὶ διέπεται ὑπὸ μορφῶν τοῦ νοῦ. Εἴτε αἰσθητὰ εἴτε ψυχικὰ εἶναι τὰ ἄμορφα ἀντικείμενα, τὰ ἄμορφα θέματα πρὸς τὰ ὁποῖα στρέφεται ἡ προσοχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς συνειδήσεως, πάντοτε τὸ ὡραῖον δημιουργεῖται διὰ τῶν μορφῶν τῆς συνειδήσεως, διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦ, αἱ ὁποῖαι προσλαμβάνουν, καλλιεργούμεναι ὑπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ψυχῆς, καλλιτεχνικὸν χαρακτηριστῆρα.

Τὸ ὡραῖον τῆς φύσεως, ἂν καὶ διακρίνεται ποιοτικῶς ἀπὸ τὸ ὡραῖον τῆς τέχνης, ἐν τούτοις σχετίζεται πρὸς τὸν νοῦν, δηλαδή πρὸς τὴν γενικὴν ἀρχὴν τὴν διέπουσαν τὸν κόσμον. Τοῦτο δὲ πράττουσι οὐχὶ μόνον ὁ Πλωτῖνος καὶ ὁ Hegel, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ φιλοσοφήσαντες ἐπὶ τοῦ ὡραίου, διότι διαφορετικὰ θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ τὸ ὡραῖον τῆς φύσεως. Τὸ ἀνὰ τὴν φύσιν διεσπαρμένον ὡραῖον εἶναι αἰσθητὴ εἰκὼν τοῦ ὡραίου τοῦ δημιουργουμένου καὶ καλλιεργουμένου ὑπὸ τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας καὶ τοῦ συνυφαινομένου ὑπ' αὐτῆς πρὸς αἰσθητὰ ὄντα. Ἡ φύσις, ὅταν θεωρήσωμεν αὐτὴν καλολογικῶς καὶ αἰσθητικῶς, εἶναι ἀδύνατον νὰ μᾶς δώσῃ ἀφ' ἑαυτῆς στοιχεῖα συστηματικὰ διὰ τῶν ὁποίων νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὁλοκληρωτικῶς τὴν ὡραιότητα αὐτῆς.

Τὰ συστηματικὰ στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων θεωρεῖται ἡ φύσις καλολογικῶς, πηγάζουν ἀπὸ τὴν συνείδησιν καὶ ὅταν ἀκόμη πρόκειται περὶ ποιήσεως διερμηνευούσης τὴν ἔννοιαν

τῆς φύσεως. Τὸ ὥραϊον, τὸ ὁποῖον ἀναβλύζει ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴν συνείδησιν καὶ τὸ ὁποῖον διαχύνεται εἰς τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ διαμορφώνει, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας. Ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις δίδει διὰ τῶν μορφῶν αὐτῆς καλολογικὴν καὶ αἰσθητικὴν ὑπόστασιν καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς φύσεως. Διὰ τῆς καλλιτεχνικῆς συνειδήσεως συλλέγεται τὸ ἐν διασπορᾷ εὗρισκόμενον ὥραϊον τῆς φύσεως καὶ συνδέεται συστηματικῶς πρὸς ἑαυτὸ καὶ ἀποτελεῖ μίαν ἐνότητα. Τὸ βλέμμα τοῦ καλλιτέχνου, εἴτε ποιητῆς, εἴτε ζωγράφου, εἴτε μουσικοῦ εἶναι, συνενώνει νομιᾶς τὴν ὥραιότητα τῆς φύσεως.

Ἡ μορφή τῆς καλλιτεχνικῆς συνειδήσεως διερχομένη διὰ τοῦ ὥραιου τῆς φύσεως διαπερᾷ αὐτὸ διὰ τῆς ἐνωτικῆς αὐτῆς ιδιότητος καὶ τὸ συμπτύσσει εἰς ἐνιαῖον σύστημα, ὅπως εἶναι π.χ. τὸ ποίημα. Τὸ ποίημα προσλαμβάνει συνεπῶς τὴν ἐνωτικὴν αὐτοῦ ἀξίαν ὅχι ἀπὸ τὴν φύσιν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν συνειδητὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν καὶ μάλιστα τὴν καλλιτεχνικὴν. Ἡ φύσις δίδει μόνον ἀφορμὴν εἰς τὴν ποιητικὴν συνείδησιν, εἰς τὴν ποιητικὴν ψυχὴν, ἡ δὲ δημιουργία τῆς ἐνότητος ἡ ὁποία διακατέχει τὸ ποίημα εἶναι ἔργον τῆς ψυχῆς ἢ τῆς καλλιτεχνικῆς συνειδήσεως.

Κατὰ τὴν τέχνην μάλιστα ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς εἶναι περισσότερον διαπεραστικὴ ἀπὸ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἐπιστήμην. Ἡ τέχνη μεταβάλλει τὴν ποιότητα τοῦ αἰσθητοῦ, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη ἀφήνει τὸ αἰσθητὸν κατ' οὐσίαν ἀμετάβλητον. Ἡ τέχνη εἰσέρχεται εἰς τὴν ποιότητα τῆς ὕλης καὶ διαμορφώνει αὐτὴν κατὰ τοὺς καλλιτεχνικοὺς κανόνας τῆς ψυχῆς, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη, ἐργαζομένη διὰ τῆς κρίσεως, χωρίζει μόνον τὰ αἰσθητὰ ἀπ' ἀλλήλων καὶ ὁρίζει τὴν σχέσιν τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸ δέ. Ἡ μὲν μορφή τῆς τέχνης εἶναι διαπλαστικὴ, ἡ δὲ μορφή τῆς ἐπιστήμης εἶναι θεωρητικὴ. Τὸ ποίημα—καὶ

ὅταν λέγωμεν ποίημα ἐννοοῦμεν κάθε καλλιτεχνικὸν δημιουργήμα—εἶναι σύστημα νοημάτων διεπόμενον ὑπὸ τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν τῆς ψυχῆς.

Ἡ φύσις ἔχει καὶ διὰ τὴν τέχνην τὴν ἰδίαν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην, δηλαδή ὁδηγεῖ καὶ τὸν καλλιτέχνην καὶ τὸν ἐπιστήμονα εἰς ἀνάμνησιν τῶν καθαρῶν μορφῶν τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ ἀληθοῦς. Ὅπως ἡ κίνησις τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐνθυμίζει εἰς τὴν ἀστρονομοῦσαν ψυχὴν τὴν ἰδέαν τῆς κινήσεως, ἔτσι καὶ ἡ ὡραιότης ἐνὸς λουλουδιοῦ ἐνθυμίζει εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ψυχὴν τὴν ἰδέαν τοῦ ὡραίου καὶ παρακινεῖ αὐτὴν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας τῆς ὡραιότητος. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος γενικῶς εἶναι, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, παρακλητικὸν τῆς διανοίας, δηλαδή παρακαλεῖ, προσκαλεῖ τὴν διάνοιαν ἢ τὴν συνείδησιν εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν διατύπωσιν τῶν ἀρχῶν αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἐνέργειαν, συνάμα δὲ καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ αἰσθητοῦ. Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν δὲ τῆς φύσεως, τὴν γενομένην ὑπὸ τῆς συνειδήσεως εἴτε καλλιτεχνικῆς εἴτε ἐπιστημονικῆς, ἢ συνειδήσις ἢ ὁ νοῦς ἀνακαλύπτει τὰς καθαρὰς αὐτοῦ μορφάς, τὰς ὁποίας προϋποθέτει ὅταν ἀρχίξῃ νὰ καλλιεργῇ τὴν φύσιν εἴτε καλλιτεχνικῶς εἴτε ἐπιστημονικῶς. Ὅσον δὲ προχωρεῖ ἡ καλλιτεχνικὴ καλλιέργεια τῆς φύσεως, τόσον ἀποκαθαίρονται αἱ ἀρχαὶ αἱ διέπουνσαι τὴν γένεσιν τῆς καλλιέργειας καὶ παρουσιάζονται τέλος ὡς καθαρὰ αἴτια διακαθαρίζοντα τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς γενικῶς.

Ὁ καλλιτέχνης ἀφοῦ διαμορφώσῃ τὴν φύσιν καὶ ἀφοῦ διατυπώσῃ τὴν ὡραιότητα αὐτῆς ἐπιστρέφει τέλος εἰς τὸν ἑαυτόν του, εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πολλοὶ ὀνομάζουν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, ζῇ πλέον ἐντελῶς μυστικὰ καὶ παρακολουθεῖ ἀπλῶς τὸν ρυθμὸν τῆς καλλιτεχνικῆς τοῦ ψυχῆς. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ κορυφώνεται ἡ καλλιτεχνικὴ ἐνέργεια καὶ

ἐπιτυγχάνεται τὸ ἀπόλυτον πλήρωμα τῆς ζωῆς τοῦ καλλιτέχνου.

Συνεπῶς ὁ σκοπὸς τῆς τέχνης εἶναι νὰ διασώζη τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καλλιτεχνικῶς, ὅπως καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ διασώζη τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως θεωρητικῶς, λογικῶς. Ὁ καλλιτέχνης ἀπολυτρώνει τὰ εἰδικὰ φαινόμενα τῆς φύσεως ἢ καὶ ὁλόκληρον τὴν φύσιν ἀπὸ τὸν ὀλεθρον καὶ τὴν βορὰν τοῦ χρόνου καὶ προσδίδει εἰς αὐτὰ τὴν μορφήν τῆς αἰωνιότητος. Ἀπὸ ὅπουδῆποτε καὶ ἂν περάσῃ ἡ καλλιτεχνικὴ ψυχὴ ἐπιβάλλει τὴν σφραγίδα τῆς αἰωνιότητος. Τοῦτο ὠνόμαζαν οἱ ἀρχαῖοι, προκειμένου περὶ τῆς ἐπιστήμης, διασώζειν τὰ φαινόμενα. Τὰ φαινόμενα προσπίπτοντα εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν συνείδησιν ἐπιζητοῦν τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν διαμόρφωσιν, τὴν συστηματικὴν αὐτῶν συνένωσιν καὶ τὴν συνειδητὴν αὐτῶν ἀναφορὰν εἰς τὰς μορφὰς τῆς ψυχῆς. Ἡ καλλιτεχνικὴ ψυχὴ διερμηνεύουσα τὰ φαινόμενα καλλιτεχνικῶς καὶ διακινουμένη ὑπ' αὐτῶν καλολογικῶς περιπίπτει εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν τὸν ποιητικόν, ὅστις εἶναι ἡ πηγὴ τῆς καλλιτεχνικῆς διαμορφώσεως τῶν φαινομένων τῆς φύσεως. Ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις, ἔχουσα πάντοτε τὴν τάσιν καὶ τὸν πόθον νὰ διαμορφώσῃ, νὰ διαπλάσῃ τὸν κόσμον καλλιτεχνικῶς, εὐθὺς ὥς ἐπικοινωνήσῃ μὲ αἰσθητὰ ὅχι μόνον ἔχοντα ἀνάγκην διαμορφώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐνέχοντα οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀξίωσιν νὰ διαμορφωθοῦν, ἀμέσως γεννᾷ ἔργα καλλιτεχνικά. Ἡ ἐπιστημονικὴ ὁμως συνείδησις, διεπομένη πάντοτε ἀπὸ τὴν κρίσιν, διαμορφώνει τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως κατὰ τρόπον θεωρητικόν. Ἡ ἐπιστημονικὴ συνείδησις διακινεῖται ἐπίσης ἀπὸ τὸν πόθον νὰ διαμορφώσῃ τὴν φύσιν, ἀλλὰ ὁ πόθος αὐτὸς εἶναι καθαρῶς θεωρητικός. Καὶ εἰς τὴν τέχνην καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην πρόκειται περὶ κυριαρχίας τῆς φύσεως ὑπὸ τῆς συνειδήσεως.

“Ὅπως δὲ ἡ ἐπιστήμη ἔτσι καὶ ἡ τέχνη ἔχει διάφορα εἶδη διαμορφώσεως τῶν φαινομένων. Τὰ εἶδη ὅμως ταῦτα καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης πηγάζουν πάντοτε ἀπὸ τὴν συνείδησιν. Τὰ εἶδη τῆς τέχνης εἶναι αἰσθητικαὶ μορφαὶ τῆς συνειδήσεως, μορφαὶ τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς, ἐνῶ τὰ εἶδη τῆς ἐπιστήμης εἶναι διανοητικαὶ μορφαὶ τῆς συνειδήσεως. Ἡ φύσις ὅταν διαμορφώνεται καλλιτεχνικῶς προσλαμβάνει ἀξίαν διαφορετικὴν ἀπὸ τὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν προσδίδει εἰς αὐτὴν ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτῆς διατύπωσις.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ αἰτία τῆς ὠραιότητος ἐνὸς αἰσθητοῦ ὄντος εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις, διὰ τοῦτο καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ εἶναι ἀνώτερος ὅσον πλησιέστερον πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν συνείδησιν εὐρίσκεται τοῦτο, δηλαδή ὁ βαθμὸς τῆς ὠραιότητος ἐνὸς αἰσθητοῦ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ὕλης αὐτοῦ. Ἡ ὠμὴ ὕλη, καθ’ ὃ λίαν ἀπομεμακρυσμένη ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴν ψυχὴν, ἐνέχει καὶ τὸν κατώτατον βαθμὸν ὠραιότητος· ἡ καλλίτερον ἐνέχει μόνον τὴν ἐπιδεκτικότητά τῆς ὠραιότητος. Ὅταν δὲ λέγωμεν ὠμὴν ὕλην ἐννοοῦμεν βεβαίως τὴν καλλιτεχνικῶς ἀμορφον φύσιν. Ἡ καλλιτεχνικὴ μορφή εἶναι κατ’ ἀκολουθίαν πάντοτε τὸ κριτήριον καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας τῆς φύσεως, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἡ φύσις εἶναι ἀφ’ ἑαυτῆς ἤδη αἰσθητικῶς διαμορφωμένη.

Κατ’ αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ἐκτιμᾶται καὶ ἡ διάφορος καλλιτεχνικὴ ἀξία τῆς φύσεως. Ὅσον λεπτοφυεστέρα εἶναι ἡ φύσις, δηλαδή ὅσον περισσότερον εἶναι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὴν βαρύτητα τῆς ὕλης, τόσον ὠραιότερα εἶναι. Ἡ ἀττικὴ φύσις π.χ. εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα εἶδη τῆς φύσεως, διότι ἡ ἀφαίρεσις τῶν ὠμῶν ὑλικῶν στοιχείων ἀποτελεῖ τὸ κύριον αὐτῆς γνῶρισμα. Καὶ ἡ ὀργανικὴ καὶ ἡ ἀνόργανος φύσις τῆς Ἀττικῆς παρουσιάζει μίαν διαύγειαν καὶ μίαν διαφάνειαν ἀπαράμιλλον. Ἡ διαφάνεια δὲ ὅταν ἐν-

νοηθῇ αἰσθητικῶς σημαίνει ὅτι ἡ ὕλη διαφωτίζεται καὶ δια-
κινεῖται ὑπὸ τῆς μορφῆς τόσον ὥστε τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα
νὰ δημιουργοῦν μίαν ἐνότητα πλήρη ζωῆς καὶ διαρκοῦς
ἐπικοινωνίας. Μορφὴ καὶ ὕλη παίζουν ἐλεύθερα ἀνὰ τὴν
ἀπτικήν φύσιν καὶ συνενώνονται πάντοτε αἰσθητικῶς χωρὶς
ἡ μία νὰ καταδυναστεύῃ τὴν ἄλλην. Διὰ τοῦτο δὲ τὸ εἶδος
τῆς φύσεως εἶναι ἀσύλληπτον εἰς καλλιτεχνικῶς ἀπαίδευτον
ψυχὴν, διότι ὅσον λεπτοτέρα εἶναι ἡ φύσις τόσον δυσχερε-
στέρα εἶναι καὶ ἡ αἰσθητικὴ αὐτῆς κατανόησις.

Ὡστε ἡ σχέσις μορφῆς καὶ ὕλης εἶναι ἡ αἰτία τῆς καλ-
λιτεχνικῆς ἀξίας φαινομένου τινός, ὅσον δὲ ὑπερτερεῖ ἡ
μορφὴ τῆς ὕλης, ὅσον πληρέστερον καὶ εἰδικώτερον δια-
κατέχει ἡ μορφὴ τὴν ὕλην, τόσον ὠραιότερον εἶναι τὸ φαι-
νόμενον. Πλατωνικῶς διατυποῦντες τὸ πρᾶγμα, λέγομεν: ὅσον
περισσότερον μετέχει ἡ ὕλη τῆς ἰδέας, τόσον τελειότερον
εἶναι τὸ καλλιτέχνημα. Ὁ ὅρος ὅμως «περισσότερον» δὲν
πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ποσοτικῶς ἀλλὰ ποιοτικῶς. Λέγοντες
«περισσότερον» ἐννοοῦμεν τὸν τρόπον καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς
ἐξαπλώσεως τῆς μορφῆς ἐπὶ τῆς ὕλης. Γενικῶς ἡ σχέσις
μορφῆς καὶ ὕλης οὐδέποτε δύναται νὰ ἐννοηθῇ ποσοτικῶς,
οὔτε εἰς τὴν τέχνην, οὔτε εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ γοτθικὴ
τέχνη π.χ., ὅπου, ἡ ὑπερνίκησις τῆς ὕλης εἶναι ἀπόλυτος, ἔχει,
κατὰ τὴν γνώμην μου, τὴν αὐτὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν πρὸς
τὴν κλασσικὴν τέχνην ἢ πρὸς τὴν τέχνην τῆς Ἀναγεννήσεως
ἢ καὶ πρὸς αὐτὴν ἀκόμη τὴν τέχνην τοῦ Barock, ὅπου ἡ
σχέσις μεταξὺ μορφῆς καὶ ὕλης εἶναι τοιαύτη, ὥστε ὁ ἀκα-
λαίσθητος ὀφθαλμὸς νὰ νομίζῃ ὅτι πρόκειται περὶ ἐπικρα-
τήσεως τῆς ὕλης ἐπὶ τῆς μορφῆς. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἔχει
τὴν αὐτὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι τὰ δύο
αὐτὰ εἶδη τῆς τέχνης, τὸ γοτθικὸν καὶ τὸ κλασσικόν, εἶναι
τὰ ἴδια, ἀλλὰ ὅτι ἐνδιαφέρουν ἐξ ἴσου τὸν θεωρητὴν τῆς
τέχνης. Ἡ εἰδικὴ ἀξία ἐνὸς καλλιτεχνήματος ἐκτιμᾶται πάν-

τοτε διὰ τῆς συγκρίσεως αὐτοῦ πρὸς ἄλλα καλλιτεχνήματα τοῦ αὐτοῦ εἵδους τέχνης καὶ οὐχὶ πρὸς καλλιτεχνήματα ἄλλου εἵδους τέχνης. Τὸ θεμελιῶδες ὅμως κατὰ τὴν τέχνην εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν συνυφαίνεται ἡ μορφή μετὰ τὴν ὕλην καὶ οὐχὶ ἡ ποσότης τῆς διαμορφουμένης ὕλης. Ἡ μορφή διακατέχει καὶ κατὰ τὴν γοτθικὴν τέχνην καὶ κατὰ τὴν κλασσικὴν τέχνην τὴν ὕλην ἀπολύτως. Συνεπῶς καὶ κατὰ τὴν μὲν καὶ κατὰ τὴν δὲ ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία εἶναι ἐξ ἴσου ἀξιόλογος, ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ἂν ὁ Α παρατηρητῆς ἐκτιμᾷ τὴν μίαν περισσότερον τῆς ἄλλης. Τοῦτο εἶναι γνώρισμα ἀπολύτως ὑποκειμενικόν, ἐνῶ ἡ διακατοχὴ τῆς ὕλης ὑπὸ τῆς μορφῆς καὶ ἡ δι' αὐτῆς δημιουργουμένη ὡραιότης εἶναι κάτι ἀπολύτως ἀντικειμενικόν. Ἡ ἀντικειμενικότης τοῦ ὡραίου παραμένει λοιπὸν πάντοτε ἀθραυστος.

Ἀλλὰ καὶ ὑποκειμενικῶς ἂν θεωρήσωμεν τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῆς τέχνης, τὸ γοτθικὸν καὶ τὸ κλασσικόν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτῶν ἀξία εἶναι ἐξ ἴσου ἀξιόλογος, τουτέστιν ἐνέχει ἴσην ἀντικειμενικότητα. Ὁ τὴν γοτθικὴν τέχνην ὑπερεκτιμῶν πράττει τοῦτο διότι ὑποκύνει εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν, διότι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἅμα βλέπει γοτθικὰ καλλιτεχνήματα, διέπεται καὶ διακιβερνᾶται πλήρως ὑπὸ τῆς μορφῆς τοῦ εἵδους αὐτοῦ τῆς τέχνης. Ὡστε ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν ὑπερεκτιμᾶται ἡ ἀξία τῆς γοτθικῆς τέχνης εἶναι τόσον ὑποκειμενικὴ ὅσον καὶ ἀντικειμενικὴ. Ἡ ἐνέργεια τῆς γοτθικῆς τέχνης ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ θεωροῦντος αὐτὴν θὰ ἦτο ἀδύνατος ἂν ἡ γοτθικὴ τέχνη δὲν ἐνεῖχε στοιχεῖα ἀντικειμενικὰ ἐπιβαλλόμενα διὰ τῆς ἀξίας αὐτῶν εἰς τὸν θεωρητήν. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ κατὰ τὴν ὑπερεκτίμησιν τῆς κλασσικῆς τέχνης. Τὸ νόημα τῆς κλασσικῆς τέχνης εἶναι τοιοῦτο ὥστε, ὁ κατανοῶν τοῦτο νὰ ὑποκύπτῃ ὁλοκληρωτικῶς ὑπὸ τὸ βάρος αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς εἶναι καὶ ἡ ἀξίωσις τῆς τέχνης· ὁ θεωρητῆς αὐτῆς πρέ-

πει νὰ ὑποτάσσεται ἀπολύτως ὑπ' αὐτῆς καὶ νὰ ὑποβάλλεται ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν ὀλοκληρωτικὴν κυριαρχίαν τοῦ ὀραίου αὐτῆς δημιουργήματος. Ἡ ὑποκειμενικὴ δὲ αἰτία, ἔνεκα τῆς ὁποίας ὑπερεκτιμᾶται ἐν εἶδος τῆς τέχνης ἐν συγκρίσει πρὸς ἐν ἄλλο, εἶναι ἱστορικὴ καὶ ἀπολύτως χρονικὴ. Διὰ τὸ γεγονὸς δηλαδή ὅτι ἡ μία ἐποχὴ προτιμᾷ τὴν κλασσικὴν τέχνην, ἐνῶ ἡ ἄλλη προτιμᾷ τὴν ρωμαντικὴν τέχνην, δὲν εὐθύνεται ἡ ἀντικειμενικότης τῆς τέχνης, ἀλλὰ ἡ ὑποκειμενικότης καὶ ἡ σχετικότης τῆς ἐποχῆς. Ὅχι ἡ τέχνη, ἀλλὰ οἱ θεωρηταὶ αὐτῆς εἶναι σχετικοί. Ἡ τέχνη ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἐκδηλώνεται, εἴτε ὡς αἰγυπτιακὴ πυραμὶς, εἴτε ὡς ἑλληνικὸς ναός, εἴτε ὡς γοτθικὴ ἐκκλησία, ἐνέχει πάντοτε ἀντικειμενικότητα, δηλαδή νόημα ἔξω ἀπὸ τὴν φθορὰν τοῦ χρόνου κείμενον. Εἰς τὴν φθορὰν τοῦ χρόνου ὑποκείμεθα ἡμεῖς καὶ οὐχὶ τὸ νόημα καὶ ἡ ἀντικειμενικότης τῆς τέχνης. Ἡ πραγματικῶς καλλιτεχνικὴ ψυχὴ — καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἀξίωσις τῆς τέχνης — πρέπει νὰ ὑποτάσσεται καὶ νὰ ὑποκύπτῃ ἐξ ἴσου ὑπὸ οἷονδὴποτε καλλιτέχνημα.

Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος ὡς ἱστορικὸν πλάσμα ἔχει πάντοτε ὠρισμένας καλλιτεχνικὰς τάσεις καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν μίαν καλλιτεχνικὴν μορφήν θέτει τὴν ἄλλην. Εἰς τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου ἢ μᾶλλον εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας γενικῶς. Ἡ ἱστορικὴ ιδιότης τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὴν δημιουργίαν νοήματος τῆς ζωῆς. Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας γενικῶς. Ἱστορία εἶναι ἡ δημιουργία μορφῶν συνειδητῶν. Ἡ σχέσις ὅμως τῶν μορφῶν τούτων πρὸς ἀλλήλας εἶναι ἐπίσης ἀπόλυτον γνῶρισμα τῆς ἱστορίας. Ἱστορία δημιουργεῖται πάντοτε διὰ τῆς προϋποθέσεως τῶν ἤδη διατετυπωμένων μορφῶν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Πόσον δὲ ἀναγκαία εἶναι ἡ συνέχεια εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ μάλιστα εἰς τὴν δημιουργικὴν ἱστορίαν, καταδεικνύεται ἐκ

τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀνθρωπότης διήλθε τὸ μακρότερον αὐτῆς χρονικὸν στάδιον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν πρωτογόνων ἱστορικῶν μορφῶν, διὰ τὰς ὁποίας οἱ κατόπιν ἀνθίσαντες πολιτισμοὶ δὲν ἐκοπίασαν, ἀλλὰ παρέλαβαν αὐτὰς ἐτοίμους. Τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος προηγήθη ἓνας ἀπέραντος πόνος, ὁ ὁποῖος ἐχώρισε σιγᾷ σιγὰ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη προϋπόθεσις τῆς ἱστορίας. Πάντως τὸ θεμελιῶδες διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης εἶναι ὅτι ἡ ἀναγέννησις τῆς τέχνης προϋποθέτει μίαν ὠρισμένην ἱστορικὴν μορφήν τῆς τέχνης καὶ πρὸς αὐτὴν κυρίως στρέφεται. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ μάλιστα τῆς τέχνης δυνάμεθα παραστατικώτερον νὰ θεωρήσωμεν τὴν συνοχὴν τῶν μορφῶν. Ἡ ἀναγέννησις τῆς τέχνης εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς συνοχῆς τῶν μορφῶν τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας.

Ὅσονδήποτε δὲ καὶ ἂν εἶναι ἀπομεμακρυσμένη ἡ ἀναγέννησις τῆς τέχνης ἐν Ἰταλίᾳ ἀπὸ τὴν πρωτότυπον ἐλληνικὴν τέχνην, πάντως τὰ διακαθοριστικὰ αὐτῆς αἷτια ἔχουν στενωτάτην συγγένειαν πρὸς τὰ αἷτια τῆς κλασσικῆς τέχνης. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς κλασσικῆς τέχνης καὶ τῆς τέχνης τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι βεβαίως ὀφθαλμοφανής, ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς, ἥτοι ἡ διαφορὰ, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ τέχνη ἀνεγεννήθη ἐν Ἰταλίᾳ τῷ ὄντι. Ἀναγέννησις χωρὶς διαφορὰν τοῦ νέου ἀπὸ τὸ παλαιὸν εἶναι ἀδύνατος. Ἀναγέννησις χωρὶς διαφορὰν θὰ ἦτο ἀνατύπωσις, καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἦτο τέχνη, διότι ἡ τέχνη ὅσονδήποτε καὶ ἂν διέπεται κατὰ τὴν ἀναγέννησίν της ἀπὸ ἱστορικὰ στοιχεῖα, παραμένει πάντοτε δημιουργημα ψυχῆς, δημιουργημα συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἐπίσης αἷτιον ζωῆς, ἡ ἀντίθεσις εἶναι αἷτιον ἀναγεννήσεως. Ἀναγέννησις εἶναι ὅρος διαλεκτικός, σημαίνει δηλαδή καὶ θέσιν τῶν μορφῶν, αἷτινες ἄλλοτε ἐκαλλιεργήθησαν, καὶ ἄρνησιν αὐτῶν· συ-

νάμα δὲ θέσιν νέων μορφῶν διὰ μέσου τῶν ἀρχαίων καὶ ἄρνησιν τῶν ἀρχαίων. Τότε μόνον ἔχει ἡ ἀναγέννησις ἀξίαν ὅταν συγκεντρῶνῃ καὶ τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα, ὅταν δηλαδὴ ἀναγνωρίζη τὰ προηγούμενα καὶ ὅταν ἀπορρίπτῃ αὐτά, κατὰ τρόπον ὅμως δημιουργικόν. Μία πραγματικὴ ἀναγέννησις τῆς τέχνης, ὅπως ἦτο ἡ ἐν Ἰταλία, ἔχει μὲν τὴν ἀρχαιότητα ὡς ὑπόδειγμα, δὲν δύναται ὅμως νὰ παραμείνῃ πιστὴ εἰς αὐτό, ἀλλὰ διακρίνεται καὶ κατὰ τὴν μορφήν καὶ κατὰ τὴν ὕλην ἀπὸ τὸ ὑπόδειγμα. Παντοῦ ὅπου γίνεται πραγματικὴ δημιουργία τέχνης πρέπει καὶ ἡ μορφή καὶ ἡ ὕλη νὰ εἶναι νέαι καὶ εἶναι πράγματι νέαι καὶ ὅταν ἀκόμη οἱ δημιουργοὶ τῆς τέχνης νομίζουν ὅτι ἀκολουθοῦν πιστότατα τὰ ἴχνη τοῦ ὑποδείγματος.

Ἡ σχέσις λοιπὸν μεταξὺ μορφῆς καὶ ὕλης εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὡραιότητος ἔργου ἢ φαινομένου τινός, ὃ δὲ τρόπος τῆς σχέσεως τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων, τῆς μορφῆς καὶ τῆς ὕλης, ἀποφασίζει καὶ διὰ τὸν βαθμὸν τῆς ὡραιότητος. Ἐνεκα δὲ τῆς σχέσεως αὐτῆς προσδίδομεν καὶ εἰς τὴν φύσιν καλλιτεχνικὴν ἢ μᾶλλον αἰσθητικὴν ἀξίαν, ἥτοι θεωροῦμεν αὐτὴν ὡς ὡραίαν. Καὶ ὅταν βλέπωμεν ὡραῖόν τινα ὁργανισμόν καὶ ὅταν παρατηρῶμεν ὡραίαν τινὰ ὁροσειρὰν καὶ ὅταν εὕρισκώμεθα πρὸ ἐνός ἔργου τέχνης, ἡ σχέσις μεταξὺ μορφῆς καὶ ὕλης εἶναι ἡ αἰτία ἔνεκα τῆς ὁποίας διατιθέμεθα αἰσθητικῶς. Ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡ μορφή συνυφαίνεται πρὸς τὴν ὕλην τὸ θεμελιῶδες γνώρισμα τῆς ὡραιότητος καλλιτεχνήματός τινος εἶναι τὸ συνειδητὸν τῆς σχέσεως μορφῆς καὶ ὕλης. Τὸ συνειδητὸν ὅμως τῆς τέχνης διακρίνεται σαφέστατα ἀπὸ τὸ συνειδητὸν τῆς ἐπιστήμης. Τὸ συνειδητὸν τῆς ἐπιστήμης εἶναι λογικόν, ὀρθολογικόν, λογοκρατικόν, τὸ συνειδητὸν τῆς τέχνης εἶναι συναισθηματικόν, διαισθητικόν, συνοπτικόν. Ἡ ἐπιστήμη διακρίνει, διαχωρίζει τὸν κόσμον καὶ τὰς ιδιότητας αὐτοῦ, ἡ

τέχνη συνθέτει, *συννυφαίνει*, τὰ νοήματα τῆς ζωῆς εἰς ἐνότητα. Τοῦτο δὲ εἶναι καὶ ἡ αἰτία ἔνεκα τῆς ὁποίας πολλοὶ θεωροῦν τὴν φιλοσοφίαν τῆς τέχνης ἀδύνατον. Ἡ τέχνη, λέγουν, ἐπειδὴ δημιουργεῖται χωρὶς *σύστημα*, κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον συστηματικῆς πραγματείας καὶ φιλοσοφικῆς ἐρεύνης. Οἱ ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης ἐκκινοῦν ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένην προϋπόθεσιν, καθ' ἣν ἡ τέχνη στερεῖται *ὁρισμένων ἀρχῶν*, στερουμένη δὲ *ἀρχῶν* εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ *φιλοσοφικῶς* καὶ κατ' ἀκολουθίαν *συστηματικῶς*. Συνάμα δὲ λέγουν, οἱ τὴν φιλοσοφίαν τῆς τέχνης καταπολεμοῦντες, ὅτι ἀφοῦ ἡ οὐσία τῆς τέχνης εἶναι *ἄλογος*, δηλαδή *συναισθηματική*, ἣ στερεῖται *λογικῶν στοιχείων*, εἶναι ἀδύνατος ἡ διὰ τοῦ λόγου παρατήρησις τῆς τέχνης. Τὸ ἀσύστατον ὅμως τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου καταφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ λόγος, ἡ διάνοια, ἐξετάζει καὶ ἄλλα εἶδη τῆς συνειδήσεως, τὴν ἠθικήν, τὴν βούλησιν γενικῶς καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν θρησκείαν, χωρὶς βεβαίως νὰ παραμορφώῃ τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ποιότητα. Ἡ φιλοσοφία τῆς πρακτικῆς ζωῆς εἶναι ἐπίσης δυνατὴ καὶ ὑπάρχει χωρὶς βεβαίως ἡ πρακτικὴ ζωή, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, νὰ διέπεται ὁλοκληρωτικῶς ὑπὸ τοῦ λόγου. Οὔτε ἡ πολιτεία οὔτε ἡ κοινωνία οὔτε ἡ ἱστορία γενικῶς διέπονται ὑπὸ τοῦ λόγου. Ὁ λόγος εἶναι μία μόνον αἰτία τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τοῦ γεγονότος τούτου ὅτι ὁ λόγος, ἡ διάνοια καὶ μάλιστα ἡ *φιλοσοφική*, ἐξετάζει συστηματικῶς τὰ ἄλογα κράτη τῆς συνειδήσεως, ὡς εἶναι τὰ κράτη τῆς πολιτείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας, —λέγοντες δὲ ἄλογα δὲν ἐννοοῦμεν παράλογα, ἀλλὰ *συναισθηματικά*, *βουλευτικά*—παρατηροῦμεν ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ λόγου, τῆς διανοίας, ἐνέχει *στοιχεῖα ἄλογα*, ὡς εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς μορφῆς τοῦ λόγου διακαθοριζομένη αἴσθησις. Ἄν ὁ λόγος ἐστερεῖτο ὁλοκληρωτικῶς ἀλόγων στοιχείων,

ὅπως διδάσκουν οἱ τὸν καθαρὸν λόγον παραδεχόμενοι, τότε θὰ ἦτο βεβαίως ἀδύνατον νὰ ἐξετασθοῦν τὰ ἄλογα εἶδη τῆς συνειδήσεως διὰ τοῦ λόγου. Ἡ διάνοια ὅμως χωρὶς τὴν αἴσθησιν εἶναι κενή, ὁ λόγος χωρὶς τὴν ὕλην, τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς διαμορφώνει καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐξαπλώνεται, εἶναι κοῦφος. Ἡ κριτικὴ ἀνάλυσις τῶν στοιχείων τοῦ λόγου, ὅπως ἐγένετο αὕτη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ ὑπὸ τοῦ Kant εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν, καταδεικνύει ὅτι ὁ λόγος, ἡ διάνοια, ἐνέχει καὶ στοιχεῖα ἄλογα, ὅπως εἶναι ἡ αἴσθησις καὶ ἡ παράστασις. Ἡ αἴσθησις καὶ ἡ παράστασις μορφώνονται ὑπὸ τοῦ λόγου, δὲν εἶναι ὅμως κατ' οὐσίαν *λογικαί*. Ἡ μορφή τοῦ λόγου, διὰ τῆς ὁποίας μορφώνονται ἡ αἴσθησις καὶ ἡ παράστασις, πηγάζει βεβαίως ἀμέσως ἀπὸ τὴν συνείδησιν, ἥτοι εἶναι *καθαρὸς λόγος*.

Λέγοντες ὅμως ὅτι ἡ διάνοια στρέφεται καὶ πρὸς τὰ ἄλογα εἶδη, ἥτοι τὸ συναισθηματικὸν καὶ τὸ βουλευτικὸν εἶδος τῆς συνειδήσεως, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ διάνοια διέπει αὐτὰ καὶ τὴν διαμόρφωσιν κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν, τοῦναντίον ἡ διαμόρφωσις τῶν ἔργων τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας συντελεῖται διὰ στοιχείων *ὑπερλογικῶν*, ἀλλὰ πάντως συνειδητῶν. Ἡ συνείδησις, ὅταν καλλιεργῇ τὴν τέχνην, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν θρησκείαν, δὲν διέπεται μὲν ὑπὸ τοῦ καθαροῦ λόγου, ὑπὸ λογικῶν νόμων, διακυβερνᾶται ὅμως ὑπὸ ἀρχῶν αἵτινες ἔχουσιν ὡς αἰτίαν αὐτῶν τὴν συνείδησιν. Ὁ καλλιτέχνης ἐνεργεῖ πάντοτε κατὰ τινα νόμον ἔμφυτον, ἥτοι συνυφασμένον ἀπολύτως πρὸς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, ὁ νόμος δὲ αὐτὸς εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ μορφή ἡ ὁποία συγκρατεῖ ὁλόκληρον αὐτοῦ τὸ εἶναι. Ἡ μορφή δὲ αὕτη εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς τὸ ἔργον τοῦ καλλιτέχνου *σύστηματικότητα*. Τὴν μορφήν ταύτην πρέπει τις νὰ ἀνεύρη ὅταν θέλῃ νὰ κατανοήσῃ τὸ

ἔργον τοῦ καλλιτέχνου εἰς τὸ σύνολον αὐτοῦ. Ὁ Hegel λέγει: «ὅταν μεγάλοι καλλιτέχναι ἀποπερατώνουν ἔργον τι, δύναται κανεῖς νὰ εἴπῃ: ἰδοὺ ὁ νόμος, ἰδοὺ τὸ δέον, ἰδοὺ ὁ κανὼν τῆς τέχνης». Διὰ τοῦ ἔργου ἀφανίζεται ἡ ἰδιοτροπία τοῦ καλλιτέχνου. Ὁ Φειδίας δὲν ἔχει ἰδιοτροπίαν. Ἡ μορφή τῶν ἔργων του εἶναι ἀπρόσωπος καὶ ζῇ κατὰ τρόπον αὐθυπόστατον καὶ ἀπόλυτον. Ὅσον δὲ περισσότερον ἄτεχνος εἶναι ὁ καλλιτέχνης τόσον περισσότερον φανερώνει τὸν ἑαυτὸν του, τὴν ἰδιοτροπίαν του καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν του. Ὡστε νόμος τῆς ἀπολύτου τέχνης εἶναι τὸ ἀπρόσωπον. Ὁ ἀπρόσωπος δὲ αὐτὸς νόμος τοῦ ωραίου ἔχει ἀπόλυτον ἰσχὺν καὶ χαρακτῆρα ἀθραυστον. Ἡ τέχνη ἔχει ὥς σκοπὸν τὴν ὁλοκληρωτικὴν ὑποταγὴν τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως εἰς τὴν μορφήν τὴν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου ὥς καλλιτεχνικὴν θεωρουμένην. Ἡ καλλιτεχνικὴ τῆς ψυχῆς μορφή ἔχει ὥς πεδῖον ἐνεργείας ὁλόκληρον τὸν φυσικὸν καὶ τὸν ψυχικὸν κόσμον ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ καὶ ἐπιστημονικῶς, νὰ ὑποταχθῇ καὶ ἠθικῶς ἢ καὶ νὰ ἐξαγνισθῇ θρησκευτικῶς. Ἡ μορφή τῆς καλλιτεχνικῆς ψυχῆς διερχομένη διὰ τῆς ροῆς τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων προσδίδει εἰς αὐτὰ ὅψιν καλλιτεχνικὴν καὶ διαφωτίζουσα τὴν ποιότητα αὐτῶν αἰσθητικῶς δαμάζει αὐτὰ ὑπὸ τὸ ἐνιαῖον αὐτῆς κράτος.

Ὡστε καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ μορφή, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἔχει γενικὸν κῦρος, ἥτοι δύναται καὶ πρέπει νὰ διακατέχῃ ὁλόκληρον τὸν κόσμον, αἰσθητόν τε καὶ νοητόν, ἔχει καὶ ποιότητα συστηματικὴν. Ἡ καλλιτεχνικὴ μορφή, τὴν ὁποίαν προσδίδει εἰς τὸν κόσμον ἡ ποιητικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Goethe, ἔχει χαρακτῆρα ἐνιαῖον καὶ ἂν ἀκόμη ἡ ἐξέλιξις τῆς προσωπικότητος τοῦ Goethe συνεπῶς δὲ καὶ ἡ χρονικὴ ἐφαρμογὴ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς πρὸς τὰ ὄντα ἔγινε μετ' ἐμ-

ποδίων καὶ ἐδημιούργησε χάσματα εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ Goethe. Ὁ Goethe, ἅφ' ὑψηλοῦ θεωρῶν τὸ καλλιτεχνικόν του ἔργον ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, γράφει πρὸς τὸν Humboldt ὅτι τῆς μεγαλοφυΐας ὁ νόμος εἶναι τὸ *ἐνιαῖον*. Ἡ ἰσχὺς συνεπῶς τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς εἶναι ἀπεριόριστος, δηλαδὴ ἐπεκτείνεται ἐφ' ὅλοκλήρου τοῦ κόσμου.

Ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις ἐφαρμόζουσα τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτῆς μορφήν, διὰ τῆς ὁποίας ἐργάζεται, ἀδιαφορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἀδιαφορῇ διὰ τὸ γεγονὸς ἂν ὁ κόσμος τὸν ὁποῖον διαμορφώνει καλλιτεχνικῶς ἐπιδέχεται καὶ ἐπιστημονικὴν, ἠθικὴν ἢ καὶ θρησκευτικὴν διατύπωσιν. Πρέπει δὲ ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις νὰ ἀδιαφορῇ διὰ τὰς λοιπὰς μορφὰς καὶ τοὺς λοιποὺς τρόπους τῆς διατυπώσεως τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, διότι εἶναι *αὐτόνομος*. Ἡ αὐτονομία τῆς καλλιτεχνικῆς συνειδήσεως εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τῆς γενικῆς ἰσχύος καὶ τοῦ καθολικοῦ κύρους τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς. Ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις ἐπιτυγχάνει τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς αὐτονομίαν μόνον ἅμα ἀπορρίψη τοὺς κανόνας τῆς μηχανικῆς διανοίας καὶ τῆς νεκρᾶς παραδόσεως. Ἡ καλλιτεχνικὴ μεγαλοφυΐα εἶναι αὐτόνομος καὶ ἀποδιώκει οἵανδήποτε ξένην νομοθεσίαν, ὅχι ὅμως καὶ τὴν ἰδικήν της, διότι μεγαλοφυΐα εἶναι ἀκριβῶς ἀνωτάτη νομοθεσία. Τὴν ἀπόλυτον δὲ αὐτὴν νομοθεσίαν ζητεῖ ν' ἀνεύρῃ ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης εἰς τὰ ἔργα τῆς καλλιτεχνικῆς μεγαλοφυΐας.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,, Α. Ε.
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ, ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ 44